

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

**МАЛЬЦЕВ ОЛЕГ ВІКТОРОВИЧ**

УДК 316.61:159.9.01

**КОНЦЕПЦІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИРОДИ ЛЮДИНИ  
В НЕОРЕЛІГІЙНИХ ДОКТРИНАХ ХХ СТ.**

09.00.11 – релігієзнавство

**АВТОРЕФЕРАТ**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата філософських наук

**Житомир – 2018**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

**Науковий керівник :** доктор філософських наук, професор,  
**БОГАЧЕВСЬКА Ірина Вікторівна,**  
Національний транспортний університет  
МОН України (м. Київ),  
завідувач кафедри філософії та педагогіки.

**Офіційні опоненти :** доктор філософських наук, професор  
**ФИЛИПОВИЧ Людмила Олександрівна,**  
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди  
НАН України (м. Київ),  
завідувач відділу філософії та історії релігії;

кандидат філософських наук, доцент  
**ЮВСЕЧКО Ярослав Володимирович,**  
Хмельницький національний університет,  
МОН України (м. Хмельницький),  
доцент кафедри філософії і політології.

Захист відбудеться 6 листопада 2018 року об 11<sup>00</sup> годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зал.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 38.

Автореферат розіслано 5 жовтня 2018 року.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Горохова

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми** дослідження зумовлена тим, що у ХХ ст. під впливом новітніх технологій розпочалася зміна атрибутів особистості, трансформація її біосоціальної природи й інтеграція у техносферу, що змінює природні та суспільні якості людини. У сучасному науковому дискурсі питання оновлення людини актуалізуються у двох площинах: удосконалення її тілесних можливостей та розвитку духовних якостей. Наука сьогодні впритул наблизилася до модифікації людини як біологічного виду. Це зробило реальною загрозу того, що *Homo sapiens*, намагаючись удосконалитися методами генної інженерії, може зникнути як біологічний вид, замінивши себе "постлюдською істотою". Імморталістські інтенції людства інформаційної доби вилилися в рух трансгуманізму. Наукова спільнота констатує ерозію гуманізму, глобалізацію та віртуалізацію людського буття, у філософію входять поняття "антропологічної кризи" та "токсичного соціального середовища", що виявляються у демографічних проблемах, зростанні "соціальних" захворювань, провокують на індивідуальному рівні психологічні зриви та стреси, а на суспільному – соціальні та етнополітичні конфлікти.

Релігійні концепції духовної досконалості та практики удосконалення людини набагато давніші, ніж раціоналістичний науковий дискурс вирішення цієї проблеми. Світові релігійні традиції мають унікальний досвід осмислення антропологічних проблем у духовному контексті сходження до Абсолюту як мети людського життя. Соціально-антропологічні концепції традиційних релігій категорично заперечують "техногенне спотворення" божественної природи людини, намагаються запропонувати морально-етичні методи її удосконалення як духовного перетворення. З ХХ ст. не лише традиційні релігії, а й новітні релігійно-філософські вчення шукають відповіді на антропологічні "виклики часу".

Новітні релігійні течії ХХ ст. (вчення Живої етики, кастанедіанство, саєнтологія та ін.) напрацювали власні антропологічні доктрини та технології покращення природи людини. Зокрема, неорелігійні рухи New Age пропонують альтернативні шляхи та методи удосконалення природи людини як рецепт виходу з антропологічної кризи. На відміну від традиційних релігій, вони вважають найдієвішим шлях психосоматичної трансформації тіла та "розширення свідомості" людини задля набуття нею паранормальних здібностей та безсмертя. Новітні релігійні течії знаходять багато послідовників у світі та в Україні, отже, мають стати предметом філософсько-релігієзнавчого аналізу.

Тема дисертації має теоретико-методологічну актуальність як в загальнофілософському контексті, оскільки ідея перетворення людини сьогодні стає методологічним засобом наукового пошуку, його регулятивним та скеровуючим фактором, так і в релігієзнавчому дискурсі вивчення нетрадиційної релігійності New Age. Зазначена проблематика традиційно використовується в популістських цілях апологетами традиційних релігій у боротьбі з новітніми релігійними течіями, а також є основою для створення в суспільній свідомості ідеологічних кліше та розгортання політичних амбіцій.

Вивчення нетрадиційних філософсько-релігійних доктрин удосконалення природи людини актуалізується як альтернатива біо-технологічному розвитку цивілізації. Вона стає полем філософського аналізу, який має порівняти імперативи удосконалення людини в традиційних релігіях із запропонованими New Age альтернативами, що дозволить зрозуміти тенденції змін природи людини, і спрогнозувати можливі варіанти не лише техногенного, а й духовного антропоморфозу.

Сьогодні як ніколи важливе осмислення прикладних аспектів втручання в природу людини й соціокультурні наслідки розширення меж розуміння людського, що передбачають не тільки наукові експерименти, а й релігійні практики, безпосередньо скеровані на її психіку. Результати трансформації природи людини як засобами науки, так і засобами релігії залежатимуть від того, в якій етичній системі вони здійснюються, враховуючи мультидисциплінарність біоетичних парадигм.

Відтак, тема дисертаційного дослідження актуальна як аналітичним аспектом, так і прогностичним спрямуванням. Для здійснення такої розвідки у вітчизняному релігієзнавстві вже існує відповідна база джерел та літератури, а також певні теоретичні та методологічні напрацювання.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана у межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка "Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс" (НДР № 0111U000154).

**Мета дослідження** обумовлена актуальністю обраної теми й полягає у здійсненні комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу концепцій удосконалення природи людини у неорелігійних доктринах ХХ ст. та передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати філософські та богословські інтерпретації проблеми духовного удосконалення людської природи в сучасному соціо-гуманітарному дискурсі;
- дослідити ортодоксально-релігійні погляди на удосконалення людської природи в авраамічних та східних традиціях;
- з'ясувати сутність еволюційно-космічних концепцій удосконалення природи людини в дискурсі нетрадиційної релігійності ХХ ст.;
- охарактеризувати особливості та механізми удосконалення природи людини у вченні Живої етики Реріхів, кастанедіанстві та саєнтології;
- виявити спільні тенденції щодо розуміння шляхів удосконалення людської природи у неорелігійних доктринах ХХ ст.;
- здійснити порівняльний аналіз шляхів удосконалення природи людини в ортодоксальних релігіях та неорелігійних доктринах ХХ ст.

**Об'єктом дисертаційного дослідження** є неорелігійні доктрини ХХ ст.

**Предмет дослідження** – моделі удосконалення природи людини у неорелігійних доктринах ХХ ст.

**Методи дослідження.** Спектр розглянутих проблем та ракурс їх постановки на перетині предметних полів релігійної філософії та богослов'я, соціальної філософії та філософської антропології з релігієзнавством спонукав до застосування полідисциплінарної методології.

Дослідження ґрунтується на методологічних принципах академічного релігієзнавства: об'єктивності, історизму, толерантності, конфесійної неупередженості, системне застосування яких уможливило порівняння підходів і шляхів удосконалення природи людини в традиційних та неорелігійних антропологічних концепціях у їх ідеологічно-процесуальній перспективі, визначення етапів духовного удосконалення людини, меж її тілесно-соматичних трансформацій та тенденцій подальшого розвитку антропологічних обріїв. Принципи детермінізму застосовано для визначення внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків і причинної зумовленості досліджуваних неорелігійних доктрин, осмислення чинників формування альтернативних моделей трансформації сутності людини в контексті дискурсу їх функціонування.

Історичний підхід дозволив простежити хронологічну послідовність формування та розвитку філософсько-релігійних доктрин удосконалення природи людини, виявити внутрішні й зовнішні зв'язки, закономірності та протиріччя означеного процесу; звернення до діалектичного методу уможливило дослідження трансформацій змісту зазначених вчень та особливості їх рефлексії від наслідування до категоричного несприйняття неортодоксальною релігійністю ХХ ст.

З метою реконструкції цілісного світосприйняття adeptів містичних практик самоудосконалення у традиційних та новітніх релігійних антропологічних концепціях застосовано методи порівняння, абстрагування, узагальнення; герменевтичний та феноменологічний методи – у дослідженні специфіки містичного способу пізнання реальності представниками нетрадиційної релігійності New Age; метод компаративістики – у дослідженні та порівнянні містичних практик. Це дозволило на основі авторського синтезу методологічного доробку філософської антропології, філософії релігії, релігійної психології, феноменології та історії релігій вибудувати міждисциплінарну методикку дисертаційної роботи.

Антропоцентристський підхід застосовано в дослідженні особливостей вдосконалення людини в доктринах New Age, зокрема при аналізі феномену нетрадиційної релігійності в контексті трансформації особистісних установок, індивідуальної інтерпретації містичного досвіду, способу життя, зміни світогляду та інших характеристик adeptів розглянутих вчень. У дослідженні документальних джерел, зокрема творів М. та О. Періхів, Р. Хаббарда, К. Кастанеди та філософсько-релігієзнавчих і містико-езотеричних текстів традиційних релігій, використано реконструктивно-текстологічні та герменевтичні методи. У процесі осягнення антропологічних концепцій саєнтології та кастанедіанства застосовувалося включене спостереження як засіб аналізу пропонованих цими течіями практик трансформації свідомості людини.

**Наукова новизна дослідження** полягає у здійсненні комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу нетрадиційних релігійних доктрин ХХ ст. (New Age) щодо удосконалення природи людини, яке дозволило обґрунтувати низку положень, що містять елементи наукової новизни й виносяться на захист:

*Уперше:*

– на основі критичного аналізу філософських і богословських інтерпретацій проблеми духовного удосконалення людської природи

запропоновано авторську методику дослідження релігійних концепцій удосконалення людини, побудовану на базі їх розуміння як трьохкомпонентної структури, що складається з установок, концептів та функціональних модулів (власне духовних практик) (Є. Балагушкін), які слід аналізувати комплексно з аналітичних, а не суто дескриптивних релігієзнавчих позицій у парадигмі енергійної антропології (С. Хоружий); це дозволяє доказово виявляти мету, межі, шляхи й методи удосконалення людини як у традиційних релігіях, так і в різних напрямках New Age;

– з'ясовано, що ортодоксально-релігійні погляди на удосконалення людської природи розвиваються в езотеричних містичних напрямках авраамічних та східних традицій, які постають своєрідними "лабораторіями духовного удосконалення людини"; кінцевою метою удосконалення людини в них постає єднання з персоніфікованим або неперсоніфікованим Абсолютом, шляхом перетину Антропологічної Межі, що досягається схожими аскетично-медитативними практиками під контролем духовного наставника у межах усталеної конфесійної містичної традиції, відхід від якої сприймається як ересь. Встановлено, що містико-езотерична традиція New Age є новим етапом розвитку містичної традиції пошуку шляхів духовного удосконалення людини, який використовує накопичений попередніми традиціями практичний досвід, інтерпретуючи його відповідно до сучасного наукового дискурсу та соціокультурного середовища й перетинає доктринальні міжрелігійні межі з метою створення найефективніших технологій духовного зростання людства;

– констатовано, що новацією концепцій удосконалення людини в дискурсі нетрадиційної релігійності New Age є формування еволюційно-космічних теорій; проаналізовані неорелігійні доктрини вписують людину в космологічний контекст альтернативної онтології, вважаючи її енергетичною сутністю, яка безпосередньо взаємодіє з енергетичними структурами Всесвіту; у такий спосіб знімається Антропологічна Межа як така, а людина отримує змогу безмежного удосконалення та трансформації своєї духовної (енергетичної) сутності, виходячи за межі земного існування у Всесвіт, а вид *Homo sapiens* постає лише етапом космічної еволюції людства. Спільні для Живої етики Періхів, саєнтології та кастанедіанства шляхи та механізми удосконалення природи людини є частиною альтернативної космології цих учень, що передбачає контакт людини з вищими істотами як гносеологічним джерелом адекватного пізнання людством дійсності; запропонована ними картина світу дозволяє повністю трансформувати свідомість людини, що уможливорює появу надздібностей внаслідок удосконалення сприйняття світу, ліквідації вад соціалізації та виховання, а також індивідуального життєвого досвіду.

*Уточнено:*

– розуміння досконалості людини в містичних традиціях авраамічних релігій та східних духовних практиках, зокрема, удосконалення як шляху сходження до Абсолюту з фіксованими етапами, ролі духовного вчителя, ставлення до виявів надможливостей тощо;

– зв'язок між філософським розумінням моральної досконалості людини та розумінням духовної досконалості в традиційних релігіях, зокрема, розуміння

морального удосконалення (праведності) як доступного кожній людині горизонту удосконалення і духовної досконалості як шляху з'єднання обраних з Богом.

*Отримало подальше обґрунтування:*

– положення про те, що антропологічні доктрини новітніх релігійних течій, зокрема New Age, не несуть деструктивного потенціалу і можуть розглядатися як одна з духовно-еволюційних альтернатив техногенним проектам удосконалення людини.

**Теоретичне значення дослідження.** Основні положення та висновки дисертації можуть використовуватися в дослідницькій діяльності присвяченій проблемам формування та розвитку новітніх нетрадиційних релігійних рухів, у процесі подальших розвідок релігійної антропології, містичних практик традиційних релігій та сучасних неорелігійних течій, новітніх нетрадиційних релігійних рухів. Отримані узагальнення заповнюють наявні в дослідницькому полі вітчизняного релігієзнавства прогалини щодо розуміння людської досконалості в нетрадиційних релігійно-філософських доктринах ХХ ст.

**Практичне значення дисертаційної роботи** зумовлено можливістю використання основних положень і висновків дослідження при розробці університетських курсів і спецкурсів з релігієзнавства, історії релігій, психології релігії, соціології релігії, соціальної філософії та філософії історії.

Результати дослідження можуть застосовуватися в релігієзнавчій експертизі, що здійснюється на запит органів судової або виконавчої влади, зокрема, для вирішення як загальних питань релігійного характеру, так і конкретних, пов'язаних з генезою і змістом доктрин, висунутих тим чи іншим нетрадиційним релігійним рухом.

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація є самостійною науковою аналітичною роботою. Висновки і положення, що мають наукову новизну, отримані та сформульовані на основі власних досліджень автора.

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення й результати дисертаційної роботи обговорювались на наукових семінарах та засіданнях кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка й пройшли апробацію на низці наукових конференцій, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції "Релігійна свобода: на перехресті епох, країн та культур" (Київ, 2016); Всеукраїнському круглому столі "Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості в сучасній Україні" (Рівне, 2016); XIII Харківських студентських філософських читаннях: до 255-річчя І. Г. Фіхте (Харків, 2017); I Міжнародній міжконфесійній конференції "Роль релігійних цінностей у зміцненні соціальної стабільності та поширенні культури мирного співіснування й подолання ненависті" (Київ, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції "Діалог культур та релігій у глобалізованому світі" (Київ, 2017); Міжнародній науково-теоретичній конференції "Глобалізований світ: випробування людського буття» (Житомир, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Людина, що реформує та реформується" (Київ, 2017); IV Конгресі молодих дослідників релігії "Релігія в сучасній культурі" (Львів, 2017); Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету – 2018" (Київ, 2018);

Міжнародній науково-практичній конференції "Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень" (Хмельницький, 2018).

**Публікації.** Концептуальні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження викладені у 10 публікаціях – 5 статтях (4 з яких надруковані у фахових виданнях України, 1 – у закордонному) та 5 тезах доповідей у збірниках наукових конференцій.

**Структура дисертації** визначається метою, завданнями, а також внутрішньою логікою дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Основний зміст дисертаційного дослідження викладений на 188 сторінках.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет, окреслено теоретико-методологічну базу дослідження; сформульовано наукову новизну одержаних результатів, їх теоретичне і практичне значення; наведено дані про апробацію, відображено структуру та обсяг роботи.

У першому розділі "**Проблема удосконалення природи людини як предмет наукової рефлексії**" здійснено ретроспективний аналіз основних антропологічних підходів та теоретичних парадигм висвітлення дисертаційної проблематики в науковій літературі, визначено джерельну базу дисертації та методологічні засади філософсько-релігієзнавчого дослідження проблеми удосконалення природи людини.

У *підрозділі 1.1. "Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження духовного удосконалення людини"* охарактеризовано основні антропологічні підходи до проблеми удосконалення людської природи, які висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних філософів, антропологів, культурологів, релігієзнавців, футурологів. Зазначено, що більшість дослідників аналізує образ «досконалої людини» відповідно до конкретних дослідницьких завдань у парадигмальних рамках окремих галузей гуманітарної науки, зокрема з позицій соціології, психології, педагогіки, культурології тощо.

Звернення до доробку історії філософської думки дозволило виявити історичні трансформації загальних принципів розуміння досконалості людини, її критеріїв та засобів досягнення. Зазначено, що найбільш дослідженими є філософсько-антропологічні напрацювання, зокрема, концепції античних філософів, праці мислителів Просвітництва, ідеї філософії життя, екзистенціалістів та постмодерністів. Підкреслено, що в радянську суспільстві філософські ідеї вдосконалення людини розвивалися у руслі марксистсько-ленінської ідеології, у контексті завдань "формування нової людини", при цьому поняття "вдосконалення" ототожнювалось із "вихованням".

Охарактеризовано основні ідеї та визначено роль Київської світоглядно-антропологічної школи у формуванні парадигми антропологічних досліджень. Аргументовано, що з моменту становлення української школи релігієзнавчих антропологічних досліджень (Б. Лобовик, А. Колодний), подальші дослідження



зазначеної проблематики не мали принципово інноваційного характеру і здійснювалися в руслі окреслених у 90-ті роки ХХ ст. методологічних підходів.

Наголошено, що принциповим для філософсько-релігієзнавчого дослідження удосконалення природи людини є врахування теологічних джерел та досліджень, що їх аналізують. Виявлено, що у релігійному дискурсі антропологічні новації фіксуються лише в контексті розвитку містичних шкіл, а матеріали про новітні релігійні течії мають переважно негативний та критичний характер. Український релігієзнавчий дискурс у цьому контексті вирізняється значно більшою толерантністю та незаангажованістю щодо вивчення новітніх релігійних течій, ніж, скажімо, російський, що зумовлено специфікою державно-релігійних взаємин у цих країнах.

Документальну базу дисертації становлять доктринальні, полемічні, богословські твори традиційних, зокрема, світових релігій, конфуціанства та даосизму, класичної йоги, іудаїзму, тексти авторів-засновників новітніх релігійних течій, що відносяться до руху New Age (вчення О. та М. Реріхів, саєнтології та діанетики Р. Хаббарда і вчення К. Кастанеди). Окремою складовою релігійних джерел постає езотерична та оккультна література, ідентифікувати яку, як належну до певної релігійної групи, досить складно. Науковими джерелами дисертації є монографії вітчизняних та зарубіжних дослідників, наукові публікації, присвячені новітнім релігійним течіям і руху New Age та іншим духовно-релігійним рухам; тексти експертних висновків щодо віровчення і практики аналізованих релігійних течій, а також дані соціологічних досліджень. Окремим джерелом дослідження є матеріали ЗМІ та популярної літератури, які формують загальногуманітарний дискурс розгляду дисертаційної проблематики та суспільну думку щодо неї.

Зазначено, що одним із джерел інформації дисертаційного дослідження є практичний досвід, набутий автором в Церкві Саєнтології різних європейських країн, авторські інтерв'ю, аудіо- та відеоматеріали, отримані у практикуючих саєнтологів, кастанедіанців та реріхівців пострадянських країн.

У підрозділі 1.2. *"Методологічні засади дослідження проблеми удосконалення людини в релігійно-антропологічному дискурсі"* окреслено методологічні критерії і методику філософсько-релігієзнавчого аналізу новітніх релігійних течій; аргументовано доцільність використання напрацювань вітчизняних релігієзнавців та антропологів, методів і принципів енергійної антропології С. Хоружого, загальнотеоретичних уявлень сучасного аналітичного релігієзнавства (Є. Балагушкін, І. Богачевська, Л. Филипович та інші), а також суміжних гуманітарних наук.

Наголошено, що в процесі філософсько-релігієзнавчого аналізу антропологічних доктрин досліджуваних шкіл New Age використано елементи моделі Є. Балагушкіна, яка відображає триланкову структуру сакральної діяльності: установка – концепт – функціональний модуль. Відповідно до предмету розгляду, установкою постає ідея удосконалення природи людини, яка дозволяє їй вийти за межі тілесного існування у трансцендентне. Концептом слугують доктринально оформлені ідеї лідерів новітніх релігійних об'єднань щодо онтологічного, гносеологічного, аксіологічного та

праксеологічного наповнення змісту установки. Функціональний модуль аналізованих новітніх релігійних течій становлять конкретні культові дії та психопрактики, спрямовані на досягнення адептами установки.

Зазначено, що для людини ХХ ст. найбільш принциповим у контексті досконалості та удосконалення виявилось питання про їх практичне досягнення у межах тієї чи іншої релігійної або містико-езотеричної доктрини "тут і зараз". У запропонованій С. Хоружим дослідницькій "парадигмі духовної практики" людина постає як ансамбль стратегій ставлення до Антропологічної Межі. Таке розуміння сенсоутворюючих чинників життєдіяльності людини є ядром антропологічної моделі, що вдало поєднує історичний досвід й сучасну парадигму знання в нову систему взаємин дисциплінарних дискурсів. Однією з відмінностей останньої є енергійна онтологія, яка поряд з явищами існуючої реальності, аналізує "події трансцендування" і "віртуальні події". Наразі вона виявилася найефективнішою щодо релігієзнавчого аналізу антропологічних доктрин New Age та єдиною науково валідною концепцією, що дозволяє несуперечливо вписати енергоінформаційні уявлення Агні-Йоги Реріхів, або поняття "сили" К. Кастанеди в сучасний науково-світоглядний дискурс і надає інструментарій для аналізу зазначених та подібних уявлень New Age та побудованих на них практик. Наголошено, що енергійна антропологія С. Хоружого в контексті проблеми удосконалення людини є лише одним із атрибутів людської природи, аналіз якого не дає вичерпних відповідей на поставлені дослідницькі запитання.

Запропоновано філософсько-релігієзнавчу дефініцію понять "духовна практика", як центрального концепту більшості технологій удосконалення природи людини, "досконалість" та трансформації його змісту від античності до сучасності, "удосконалення природи людини" та пов'язаного з ним релігійно-філософського поняття "преображення", а також низьки термінів, пов'язаних з рухом New Age (езотерика, окультизм, містика тощо).

За світоглядною ознакою узагальнено уявлення про перспективу людського розвитку, згенеровані людством до ХХ ст.: ортодоксально-релігійні погляди; ортодоксально-наукові погляди; трансгуманістична (постгуманістична) концепція "покращення" людини; еволюційно-космічна концепція. Зазначено, що для філософа-релігієзнавця у контексті завдань вивчення релігійно-філософських доктрин ХХ ст. щодо удосконалення природи людини поле дослідницького інтересу обмежено еволюційно-космічним підходом, аналіз якого має проводитися у порівнянні з ортодоксально-релігійними концепціями людини.

Охарактеризовано основні методологічні етапи релігієзнавчого аналізу концепцій удосконалення природи людини у доктринах New Age.

У другому розділі **"Релігійно-філософський дискурс удосконалення природи людини"** у контексті усвідомлення онтологічних та антропологічних передумов виникнення нетрадиційних релігійно-філософських доктрин щодо удосконалення людини ХХ ст. виявлено та проаналізовано ключові ідеї й практики удосконалення; здійснено порівняння етапів і форм, які проходить людська свідомість на шляху до досконалості в різних релігійно-містичних

традиціях людства; досліджено кінцеву мету й наслідки духовних трансформацій adeptів східних та авраамічних релігій у порівнянні з релігіями New Age.

У підрозділі 2.1. *"Проблема удосконалення природи людини в авраамічних релігіях"* охарактеризовано основні аспекти інтерпретації поняття досконалості та досконалої людини в авраамічних релігіях, виявлено спільні та відмінні засоби і шляхи її досягнення у кожній з них. Аргументовано, що концепції удосконалення людини є невід'ємною складовою антропологічних доктрин авраамічних релігій. Вони передбачають духовний рух адепта до сакрального атрактора, яким постає трансцендентна сутність найвищого порядку – Бог. Метою життя людини, яка прагне досконалості, є максимальне наближення до нього (ототожнення з ним), що передбачає перетин антропологічної межі, отже, досягнення досконалості.

Зазначено, що поняття досконалості й досконалої людини належать грецькій філософії. У Торі є дві антропологічні категорії, що корелюються з поняттям "досконалої людини": "обрані" та "праведники". Підстава для обраності – винятково вибір Бога. Це принципово розрізняє поняття обраності та досконалості. Поняття "праведник" постає досить близьким аналогом поняття «досконалої людини». Але в іудаїзмі й частково в ісламі, без волі Бога всі зусилля людини залишаються в межах «праведності», а досягнення досконалості можливе лише для обраних Богом. Проблема вдосконалення людської природи починає розвиватися в Талмуді й стає центральною тільки в містичному напрямку іудаїзму – Каббалі. Уявлення про духовний шлях людини в іудаїзмі тісно пов'язане з поняттям душі, вписаним в космогонічні уявлення. Ієрархія душ в Каббалі відповідає ієрархії світів, що становлять весь створений Всесвіт. Подібно, як світи, рівні душі розрізняються ступенем Святості, що в них виявляється. Констатовано, що у межах єврейського антропологічного дискурсу поняття "досконалість" в принципі не застосовується до людини. Досконалість недосяжна, але і прагнення до неї зупинити не можливо, бо воно притаманне природі людини як мрія-мета.

Проаналізовано загальні риси християнської антропології. Підкреслено, що в християнстві досконалість є атрибутом лише божественної сторони буття, тому єдиним засобом досягнення людиною досконалості є "преображення" власної дуальної емпіричної природи шляхом пригнічення тваринного початку й розвитку духовного. Кінцевою метою його є єднання з Богом (обоження).

Розглянуто теологічне обґрунтування та практики ісихазму ("розумна" молитва, "зведення" розуму в серце, споглядання фаворського світла тощо), в яких шлях удосконалення природи людини передбачає очищення душі від усього мирського через повне відречення від світу, просвітлення душі божественним світлом, віднайдення містичної досконалості, єднання з Богом та обоження. Аргументовано, що ісихасти часто описують духовне сходження як щабель до Бога, а подолання кожної сходинки духовного сходження до Бога знаменує конкретний етап опанування людиною пристрастями та трансформації особистості.

Виділено й охарактеризовано такі три джерела експлікації ідей удосконалення людини в ісламській духовній традиції, як богословська,

екзегетична традиція (тлумачення Корану), стандартне мусульманське богослов'я, калам; корпус еллінізуючих філософських текстів східних перипатетиків; корпус містичних текстів суфіїв, котрі представлені не тільки теоретичними трактатами, а й поезією. Констатовано, що корпус містичних текстів містить послідовно розроблену концепцію досконалої людини (Інса аль-каміль). Зазначено, що в ісламі існує теологія досконалої людини, яка імпліцитно простежується з IX ст.

Стверджується, що в антропології ісламу не існує дуалізму душі й тіла, ідеї первородного гріха. Людина народжується чистою, а шлях її досконалості безмежний і реалізується він, зокрема, в містичних орденах суфіїв. Проаналізовано притаманні суфійському руху теоретичні установки: концепція шляху (тарікат), поняття святості (вілайя) і практики удосконалення людини. Підкреслена ключова роль учителя на шляху до досконалості.

Доведено, що уявлення про досконалу людину і шляхи удосконалення її природи авраамічних релігіях є підґрунтям формування альтернативних щодо них антропологічних побудов New Age, адже останні є основою антропологічних уявлень європейської цивілізації.

У підрозділі 2.2. *"Шляхи удосконалення природи людини в східних релігійних традиціях"* розглянуто трактування досконалості та її досягнення у релігіях Сходу, оскільки неорелігійні доктрини XX ст., як і рух New Age загалом, активно використовують поняття та принципи орієнталістських духовних учень та практик під гаслом: "Світло зі Сходу".

Здійснено компаративний аналіз класичних систем духовних практик удосконалення людини: санх'я-йоги Патанджалі-Вьяси та ортодоксального буддизму. Констатовано, що основні відмінності між зазначеними системами полягають у їх концептуальних побудовах і в способі практики. Звільнення (просвітлення) є основною, кінцевою метою духовної практики цих шкіл. Але буддизм розглядає просвітлення як нірвану, або розчинення в істинній порожнечі, тоді як у йозі звільнення – реалізація нескінченного і вічного Я, справжнє звільнення (мокша). Змістовно проаналізовано вісім ступенів практичної йоги та шляхетний восьмирічний шлях у буддизмі, які мають спільні для більшості шкіл ведичної та індуїстської думки риси й практики удосконалення людини. Розглянуто дискурс паранормальних здібностей, детально розроблений у тибетському тантричному буддизмі, а також у чань-буддизмі та дзен-буддизмі.

Констатовано, що значний внесок у розвиток уявлень про вдосконалення людини внесла китайська філософська традиція з її антропоцентричним прагматизмом. На основі компаративного аналізу духовних практик конфуціанства й даосизму, доведено, що практичне завдання вчення конфуціанців про людину полягало в тому, щоб у контроверзу ідеї даосів, повернути до духовного вдосконалення особистості. Кінцевою метою конфуціанства є гармонізація стосунків людини і світу через злиття з всепроникним Абсолютом, а вчення даосизму про Абсолют заперечує дійсний світ й розчинення людини в Абсолюті. Якщо конфуціанство основну увагу приділяло моральному удосконаленню людини в соціумі, то даоське вчення і

практики спрямовані на тілесне безсмертя і злиття з Дао, вони є містичнішими і виводять людину за межі соціуму в космічні обрії.

Вчення й особливо духовні практики даосів вдосконалення природи людини виявилися більш продуктивними щодо розуміння нетрадиційних доктрин удосконалення людини. Остання в даосизмі видається глибшою, ніж дзен-буддизм, однак, анти-онтологізм китайської філософії зумовив інтерпретацію досягнення досконалості як повернення до "небесного витoku" людської природи та життя, а це не передбачає трансцендування поцейбічного буття, або перетин антропологічної межі.

У підрозділі 2.3. *"Відповіді новітніх релігійних течій на антропологічні виклики сучасності"* констатовано, що в історії релігій простежуються стійкі традиції альтернативної релігійності, спадкоємність містичних та синкретичних ідей і уявлень, сектантських форм організації, опозиційних офіційним і панівним релігійним інститутам. Друга половина ХХ ст. у релігійному житті людства ознаменувалася новою хвилею розгортання альтернативних релігійних рухів – New Age. Більшість з них розробляли власні практики удосконалення, намагаючись розширити антропологічні обрії людства у власний, інколи досить екзотичний спосіб.

Виокремлено та охарактеризовано основні антропологічні ідеї, що об'єднують різні групи ньюейджерів: "сходження" – удосконалення людини за допомогою духовних практик; "синтез" – вибір будь-яких зручних практик, незважаючи на їх належність до різних світоглядних систем; "контакт" – керівництво процесом вдосконалення людини з боку духовних сутностей, що передається через посередників (ченелінг).

Розглянуто причини привабливості антропологічних проєктів New Age для пострадянської української людини. Узагальнено соціальні та духовні чинники, що сприяють наверненню індивіда в новітні релігійні течії. Експліковано антропологічні установки, які останні внесли в суспільну свідомість: концепцію нового, досконалого і вільного індивіда, щасливого тут і зараз; розуміння людей свого покоління як нового витка еволюційного процесу; відчуження особистості від неприйнятної для неї соціокультурної реальності; досвід побудови "духовних" комун з установками на сексуальну розкутість; інтенцію до реалізації творчого потенціалу (саморозкриття) особистості, вільної від соціального тиску. Доведено, що для постмодерного типу релігійності New Age характерні індивідуалізація релігійного досвіду, відсутність чіткої релігійної доктрини і деяка архаїзація вірувань (магізм, віра в безліч міфічних істот, ослаблення моральної проблематики тощо).

Наголошено, що New Age формує власну, досить структуровану космологію, яка дозволяє усунути антропологічну межу та потенційно подовжити існування людини у просторі та часі до безмежності. Вона містить також і абстрактне розуміння Бога, яке кожна група практикуючих трактує індивідуально, і віра в ангелів, демонів, фей, духів, привидів та Духовних Провідників, які наставляють людину на шлях духовного розвитку, якщо вона їм це дозволить. За відсутності антропологічної межі New Age пропонує специфічне уявлення про потойбічне життя – як життя після перетворення

людської сутності на досконалішу в сенсі пізнавальних можливостей, адже саме пізнання вищої істини є метою розвитку особистості у New Age. Це пізнання не має абстрактно-раціоналістичних обмежень, а розширюється в процесі трансформації особистості.

Орієнтація неорелігійних доктрин ХХ ст. на перетворення суспільства та пошук нової картини світу осмислюється як вияв кризи секуляризації. Аргументовано, що новітні релігійні течії з необхідністю вписують у свої еклектичні доктринальні установки наукові концепції.

Доведено, що сучасний езотеризм будується на ідеях загального енерго-інформаційного обміну, глобального еволюціонізму й використовує найсучасніші фізичні теорії будови Всесвіту. На основі аналізу присутності новітніх релігійних течій на пострадянському просторі узагальнено основні організаційні форми езотеричних рухів. Досліджено езотеричну самоідентифікацію особистості в русі New Age. Доведено, що вона може розглядатися як процес і результат засвоєння, закріплення та виявлення ціннісно-смислових особистісних утворень, її життєвих позицій та установок, критеріїв особистого ставлення до подій та явищ життя, стратегій поведінки в типових та кризових ситуаціях.

Підкреслено, що езотерична культура New Age, пропонуючи альтернативні шляхи самоудосконалення, пропонує людині життєві цінності та ідеали, соціальні орієнтації й стандарти поведінки, забезпечує самовизначення особистості. Узагальнено та систематизовано найважливіші функції, які виконує езотерична культура: світоглядну, аксіологічну, телеологічну, праксеологічну, комунікативну, компенсаторну та організаційно-архітектонічну.

У третьому розділі **"Теорії та практики удосконалення людської природи у неорелігійних доктринах ХХ ст."** на прикладі презентованих у релігійному полі України трьох доктрин New Age та їх практик розглянуто альтернативні шляхи й методи удосконалення природи людини.

У підрозділі 3.1. *"Космічні обрії людини у вченні Живої Етики (Агни Йоги)"* зазначено, що у текстах М. і О. Реріхів синонімами удосконалення виступають поняття "воскресіння духу", "очищення духу", прозріння, переродження, трансформація, "вогняне хрещення", "вогняна трансмутація". Сам же процес удосконалюючого перетворення вони поширюють на кожную людину, пов'язують з її внутрішніми духовними силами ("шлях серця") і визначають як найвище досягнення земних життів особистості.

Констатовано, що з точки зору релігієзнавства, вчення О. та М. Реріхів безумовно генетично пов'язане як з езотеризмом та містицизмом, так і з космізмом. В останньому удосконалення людини розглядається у межах філософської концепції космічної еволюції людства і відрізняється слабкою методологією дослідження й теоретичною незавершеністю. Проте саме такий концептуальний підхід служить підставою цілісного та системного вивчення проблеми удосконалення людини в концепції О. та М. Реріхів. Однак, особливості доктрини (пантеїстичні розуміння Бога, використання східних філософських учень) зумовлюють виокремлення його в окремий напрямок, який за сутнісними ознаками збігається з прийнятою в українському релігієзнавстві класифікацією неорелігійних доктрин Л. Филипович, де останні відносять до

неоорієнталістських або синкретичних. Доведено, що ідейні основи вчення Живій етики сходять як до традиції православної антропології та російської релігійної філософії на межі XIX – XX ст., так і до містико-езотеричної традиції цього періоду, яка стала основою формування New Age.

Проаналізовано ідейні витoki синтетичного вчення Реріхів, у яких вони цілеспрямовано поєднували досвід духовних і релігійних вчень індуїзму, йоги, буддизму, піфагореїзму, герметизму, неоплатонізму, християнства (особливо, перших століть) з інтелектуальним й науковим доробком Заходу.

Показано, що, на відміну від релігійного розуміння преображення, в основу своєї концепції удосконалення людини Реріхи поклали принципи детеологізації та космічного еволюціонізму, що дозволило їм вийти на інтегральні характеристики земного й космічного шляху людства. Методологічною основою, що визначила характерні риси філософії космізму, у версії Реріхів, є прогресизм, телеологізм й етікоцентризм. У концепції преображення людини Реріхів синтетично інтегровані онтологічні та антропологічні ідеї, моральні та соціальні аспекти, вона пропонує новий – космо-еволюційний та морально-онтологічний дискурс перетворення людини.

З визнанням в Живій Етиці вищого розумного життя у космосі природним чином встановлюється релігійне (в сенсі зв'язку людини й трансцендентного) ставлення людини як істоти кінцевої, недосконалої до високорозумних, безсмертних мешканців космосу. Уявлення про ноокосмічну (від грец. Noos – розум) ієрархію виступає як ідеал, образ досконалого боголюдства, до якого повинні прагнути земляни. Концепція Реріхів як доктрина НРТ відводить місце християнського особистісного Бога в Живій Етиці безособовому духовному початку – "Вищому Принципу", "Закону", Абсолюту. У цьому втілюється свідомо спрямованість мислителів до деантропоморфізації вищої реальності.

Доведено, що в антропологічній концепції Реріхів з антропокосмічними ідеями синтезовано досвід релігійного (зокрема, православно-християнського та індуїстсько-буддистського) осмислення проблеми преображення та вдосконалення людської природи в контексті її духовного зростання та розвитку. Ідея преображення людини в розумінні Реріхів – це, в першу чергу, еволюційне перетворення силами одухотвореного людського розуму як природи самої людини, так і земного та космічного світоустрою. Ідея «подвигу в житті» є невід'ємною умовою духовного піднесення людини.

*У підрозділі 3.2. "Принципи та методи удосконалення природи людини у доктринах саєнтології"* розглянуто специфіку антропологічної концепції саєнтології, досліджено практичні методи (технології) допомоги людині у вирішенні її матеріальних та психологічних проблем і досягненні духовних цілей, які саєнтологія пропонує своїм adeptам, а також езотеричне знання, котре їм відкривають в процесі засвоєння саєнтологічної доктрини та практики.

Проаналізовано основні методи діанетичної процедури одітингу як провідної релігійної практики саєнтологів. Аргументовано, що в саєнтологічній доктрині розвиток здібностей людини та її буттєвості, а також звільнення від нерациональних вчинків запропоновано досягати двома способами: через

допомогу людині як духовній сутності позбутися від будь-яких видів нездатності (травматичного досвіду, комплексів тощо) і підвищенням її здібностей, як духовної істоти.

Охарактеризовано три етапи удосконалення людини: преклір, клір та оперуючий тетан, які постають щаблями на шляху саєнтологічного удосконалення людини. Щоб досягти певного рівня в саєнтології треба пройти низку послідовних кроків, кожен з яких є вищим порівняно з попереднім, і відкриває нові здатності людини. Описано етичні принципи одитингу та моральний кодекс саєнтологів. Досліджено принципову саєнтологічну доктрину – концепцію восьми "динамік існування" Р. Хаббарда. Описано уявлення саєнтології про вищу реальність та пов'язане з ним розуміння людини як безсмертної духовної ідентичності – тетана, що має тимчасову тілесну оболонку і бізкінечний "трак часу".

Розглянуто так звану шкалу станів існування з динамікою (трендами) статистик і формулою ефективної діяльності людини у кожному з них. Послідовники Р. Хаббарда вважають, що ця шкала є універсальною і однаково застосовна до будь-якого всесвіту, цивілізації, організації або людини. Проаналізовано 12 формул станів (від нижчого до вищого), які проходить людина на шляху духовного зростання. При цьому їх ефективність не залежить від здібностей практикуючого, вони визначають лише час, потрібний для удосконалення індивіда.

Стосовно поняття гріха наголошено, що фундаментальним принципом саєнтології є те, що людина в основі своїй хороша; вона прагне виживати, а це залежить від неї самої, від ближніх і досягнення братства із Всесвітом. Людина стала "абєррованою" (тобто почала відхилятися від раціонального мислення та поведінки) через те, що прожила багато життів у фізичному всесвіті і, як наслідок, робить руйнівні дії, або гріхи, що складаються з брєхні та прихованих дій. Щоб позбавитися абєрації потрібен одитинг поточного життя індивіда, потім – одитинг повного траку, і на завершення – одитинг 7 ступенів оперуючого тетана. Послідовники Р. Хаббарда вважають, що Бог допомагає тим, хто сам собі допомагає, і пропонують "думати самостійно на базі саєнтології" – саєнтологічними категоріями, логіками, аксіомами. Зазначено, що в роботі з потенційними віруючими велике значення мають "свідомість та раціональність" їх вільного вибору релігії як технології власного самовдосконалення. Розглянуто причини привабливості саєнтологічної доктрини для постмодерної людини.

У підрозділі 3.3. *"Магічна антропологічна концепція К. Кастанеди як шлях удосконалення природи людини"* здійснено теоретичну реконструкцію системи концепцій та практик американського філософа-антрополога та практикуючого містика Карлоса Кастанеди, який позиціонував себе як носій магічних практик духовної традиції індіанських магів Мезоамерики. Проаналізовано питання принципової можливості науково валідних досліджень доробку К. Кастанеди.

Розглянуто етичні принципи кастанедіанства й методи морально-етичної трансформації людини-воїна на "шляху знання". Наголошено, що філософсько-релігійні праці К. Кастанеди відповіли на низку світоглядних запитів сучасників,



які детально проаналізовано. Констатовано, що запропоновані ним етично-методичні техніки самовдосконалення (відмова від особистої історії, руйнування розпорядку дня, позбавлення почуття власної значущості, прийняття відповідальності за власні рішення тощо) виявилися для його послідовників переконливішими за складні медитативні практики орієнталістських новітніх релігійних течій.

Проаналізовано магичну інтерпретацію світу Кастанеди, що має принципово неантропні характеристики і з якої експліковано концепцію удосконалення людини у його версії. Констатовано, що вона, з одного боку, не може бути повністю витлумачена в термінах академічної науки, а з другого – є інтуїтивно зрозумілою на позараціональному "енергетичному" рівні для будь-якої людини, незалежно від способу її мислення.

Аргументовано, що антропологічна концепція К. Кастанеди органічно впливає з його онтології. Концепція тонально-нагуального поділу світу є своєрідним підсумком онтології К. Кастанеди і одночасно основою його антропологічної доктрини та бачення шляхів і методів удосконалення природи людини. Досягнення ідеалу людського існування – цілісності себе – можливо лише після досягнення гармонійної рівноваги між тоналем та нагуалем. Саме на це спрямовані всі воїнські практики, що працюють на зближення тоналю і нагуалу шляхом бездоганності та не-дії, описані К. Кастанедою.

Обґрунтовано, що ключовим антропологічним поняттям кастанедіанства є поняття "воїн" – людина, яка за допомогою власної енергії ("особистої сили") може переходити в "іншу реальність" й отримувати там знання та сили без шкоди для свого буденного життя. Найвищою точкою самореалізації людини, за К. Кастанедою, є її становлення людиною знання, якою стає тільки воїн. А воїном може бути кожен, хто побудує "правильний Тональ". Наголошено, що основним засобом досягнення найвищої мети людського існування – безсмертя – є бездоганність. Детально проаналізовано найважливіші принципи і техніки К. Кастанеди щодо самовдосконалення людини: усвідомлення, сталкінг і сновидіння як теоретичні та практичні методики, дотримання і виконання яких дозволяє зруйнувати звичний людині "опис світу" й побачити дійсну енергетичну (магічну) картину світу. Сприйняття світу як енергії передбачає позбавлення від стереотипів сприйняття, десоціалізацію, відмову суб'єкта від архетипних культурних схем.

Зазначено, що причиною відходу багатьох послідовників нагвалізму від кастанедіанства є послідовний позаантропоморфізм магичної інтерпретації світу, позаморальний принцип оцінки воїном власних дій. Ця специфічна риса вчення К. Кастанеди різко контрастує, зокрема з основним постулатом християнства про те, що Бог – є любов.

## **ВИСНОВКИ**

Філософсько-релігієзнавче дослідження проблеми удосконалення людини в неорелігійних доктринах ХХ ст. дозволило сформулювати такі висновки:

1. Відсутність усталених методів аналізу змінених станів свідомості, духовних практик, а також ідеологічну упередженість дослідників щодо новітніх

релігійних течій можливо подолати, застосовуючи методології аналітичного релігієзнавства, яке дозволяє методами структурно-функціонального аналізу вивчити дескриптивну фактологічну базу релігійних практик удосконалення людини з урахуванням специфіки рухів New Age (містицизму, езотеризму, аморфності, еkleктизму та незавершеність організаційних структур тощо). Авторська методика аналізу антропологічних доктрин New Age передбачала комплексне дослідження їх трикомпонентної структури: установок, концептів та функціональних модулів (власне духовних практик) і виявилася валідною для верифікуючого компаративного аналізу неорелігійних антропологічних доктрин у широкому соціокультурному контексті, який дозволяє експлікувати розуміння досконалості та шляхи її досягнення.

2. Неорелігійні доктрини ХХ ст., на відміну від релігій одкровення та східних релігій, вимагають від своїх adeptів не зміни ідентичності, а радикальної трансформації особистості віруючого, що має привести до формування нової духовної сутності, перетворити її на істоту з новими здібностями та можливостями. Концепції удосконалення людини в антропологічних доктринах старих релігійних традицій передбачають духовний рух людини до сакрального атрактора, яким постає трансцендентна сутність найвищого порядку: Абсолют, Першосуще, Дао, Бог тощо. Метою життя прагнучої досконалості людини є максимальне наближення (ототожнення) до сакрального атрактора, а перетин антропологічної межі знаменує досягнення досконалості. У доктринах New Age для адепта антропологічної межі принципово не існує, отже, не має обмежень людському удосконаленню, а полем самореалізації трансформованої людини є Всесвіт.

3. В авраамічних релігіях проходження етапів духовного зростання неможливе без дозволу Абсолюту, який і визначає його межі та успішність. В іудаїзмі, частково в ісламі та християнстві, без волі Бога всі зусилля людини залишаються в межах "праведності", а досягнення досконалості принципово можливе лише для богообраних. Християнство та іслам дотримуються ортодоксально-релігійних поглядів на удосконалення людини: людина в майбутньому має змінитися, але це буде моральне преображення та удосконалення. Шлях самоудосконалення обирають за покликанням одиниці віруючих, які об'єднуються у містичні школи, закриті чернечі ордени тощо. Їх практики є містико-езотеричними і маловідомими широкому загалу віруючих. Духовне удосконалення практикується в межах містичних напрямків (кабала, ісихазм, суфізм, тантра тощо), обрядові форми та культові практики яких інколи значно відрізняються від конфесійних приписів віри. Вони є своєрідними "лабораторіями духовного удосконалення людини".

4. У традиційних релігіях самоудосконалення людини супроводжується отриманням надможливостей (бачення божественного світла, самадхі, дар пророцтва, зцілення тощо), але вони можуть трактуватися як побічні небажані ефекти ("прелесті") і приховуватися (як в християнстві й ісламі), або демонструватися (як в індуїзмі та інших східних традиціях). Принципово, що надздібності не вважаються самоціллю духовного зростання. Коли ж людина перейшла антропологічну межу і досягнула Абсолюту, вона отримує Його атрибути

та безмежні можливості, частково або повністю ототожнюється з Ним, втрачаючи, як правило, тілесність, або ж (як у даосизмі) стає безсмертною у людському тілі.

5. Процес духовного удосконалення людини сприймається як зростання, шлях, скерований вгору (драбина). Більшість технологій містичного удосконалення людини, напрацьованих до ХХ ст., аналогічні й спрямовані на досягнення так званих «змінених станів свідомості» адепта за рахунок аскези, дихальних вправ, медитативних технік, тощо, які мають на меті «очищення» людського тіла та духу. Самоудосконалення особистості має не лише духовну, а й психосоматичну (тілесну) складову та передбачає довготривалі практики, хоча деякі напрямки (дзен-буддизм) вважають можливим спонтанне "просвітлення". Духовного удосконалення людина досягає самостійно, але обов'язковою є наявність учителя (наставника, шейха, гуру та ін.), який передає учню містичні техніки та контролює дотримання практик, дозволених релігійною традицією, з метою унеможливлення відхилень, що в містичних напрямках розглянутих релігій сприймається як ересь і засуджується.

6. Неорелігійні доктрини ХХ ст. активно використовують попередній "містичний доробок людства", не звертаючи увагу на догматичні межі між релігіями та традиціями, беручи потрібне там, де вони його знаходять. Відтак містична традиція пошуку людської досконалості органічно продовжується і розвивається у новітніх релігійних течіях, не зазнаючи кардинальних трансформацій.

7. В антропологічних побудовах розглянутих неорелігійних рухів виявляються риси альтернативної релігійності: еклектичний інтертекстуальний характер джерел від шаманізму та магії (К. Кастанеда) до космізму (М. та О. Періхі) та психоаналізу (Р. Хаббард); синтез містичного досвіду різних релігійних традицій з найновішими (на час виникнення аналізованих учень) концепціями природничих наук та психології; створення технологій трансформації свідомості, ефективність яких залежить від чіткого виконання; апеляція лідерів цих шкіл до власного містичного досвіду та "інформації, отриманої від вищих істот".

8. Антропологія розглянутих доктрин New Age є еволюційно-космічною, вписує людину в космологічний контекст альтернативної онтології як потенційно безсмертну енергетичну сутність, що безпосередньо взаємодіє з енергетичними структурами Всесвіту і має змогу удосконалення та трансформації духовної (енергетичної) сутності у всесвітньому масштабі. Межа просування людини духовним шляхом залежить лише від ступеня прагнення удосконалення та наполегливості.

9. Надможливості людини в доктринах New Age пов'язуються з оволодінням енергіями Всесвіту, тому втрачають статус "дыва" і трактуються з позицій онтології та гносеології конкретної доктрини New Age у псевдонауковому дискурсі. Трансформація особистості адепта можлива лише в доктринально-практичному полі цієї школи і без супроводу є неможливою. Але головним учителем в New Age постають надлюдські (персоніфіковані або неперсоніфіковані) сутності як джерело езотеричних знань.

10. У контексті сучасних антропологічних пошуків людства розглянуті концепції удосконалення людини New Age, можна сприймати позитивно, оскільки вони не порушують принципи біоетики. Альтернативна біотехнологічному розвитку людської цивілізації антропологія New Age дає надію на можливість не лише техногенного, а й духовного антропоморфозу. **У** будь-якому випадку вибір способів трансформації природи людини як засобами науки, так і засобами релігії має базуватися на тому, в якій етичній системі вони здійснюватимуться.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

### **Статті у наукових фахових виданнях:**

1. Мальцев О. В. Трансформація свідомості людини в магічному описі світу К. Кастанеди / О. В. Мальцев // Практична філософія. – № 2 (1), 2018. – С. 62–68.
2. Мальцев О. В. Шляхи та методи удосконалення природи людини в ісламі / О. В. Мальцев // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. – № 1–2 (29–30). – С. 139–145.
3. Мальцев О. В. Проблема удосконалення людини в релігійно-філософських концепціях ХХ ст. як предмет філософсько-релігієзнавчих досліджень / О. В. Мальцев // Гілея : науковий вісник : Збірник наукових праць. / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : Вид-во "Гілея". – К., 2018. Вип. 124. – С. 206–210.
4. Мальцев О. В. Концепция человека Е. И. и Н. К. Рерихов : религиоведческий контекст / О. В. Мальцев // Innovative Solutions in Modern Science. Scientific Journal. – No. 10 (19). – Dubai, 2017. – P. 101–122.
5. Мальцев О. В. Шляхи й методи удосконалення природи людини в саєнтології / О. В. Мальцев // Гілея : науковий вісник : Збірник наукових праць. / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : Вид-во "Гілея". – К., 2018. Вип. 131. – С. 283–288.

### **Публікації в інших виданнях:**

6. Мальцев О. В. Деструктивний і антирелігійний характер антисектантського руху на пострадянському просторі / О. В. Мальцев // Релігійна свобода: Релігійне життя України і світу за умов свободи релігії та віросповідань. Науковий щорічник. – № 20. За загальною редакцією проф. А. Колодного і проф. Л. Филипович. – К., 2017. – С. 32–35.
7. Мальцев О. В. Трансформація поняття удосконалення людини в релігійно-філософських доктринах New Age / О. В. Мальцев // Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький 1-2.06.2018) / за ред. Заславської О.О., Мудракова В. В., Ювсечка Я. В. – Хмельницький, 2018. – С. 80–82.
8. Мальцев О. В. Проблема удосконалення людини в нетрадиційній релігійності ХХ ст. / О. В. Мальцев // XIII Харківські студентські філософські читання: до 255-річчя Йоганна Готліба Фіхте. Матеріали міжнародної конференції 18-19.03.2017 р. – Харків : ХНУ імені В. Каразіна, 2017. – С. 101–104.
9. Мальцев О. В. Дискурс удосконалення природи людини в авраамічних релігіях / О. В. Мальцев // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2018", 26–27 квіт. 2018 р. : [матеріали доповідей та

виступів] / редкол. : У. В. Мовчан [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2018. – Ч. 3. – С. 93–95.

10. Мальцев О. В. Протестантська концепція "народження згори" як шлях удосконалення людини / О. В. Мальцев // Людина, яка реформує та реформується. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 500-літтю Реформації [тези доповідей та виступів] / Відп. ред. Волобуєва С. В. – К. : НТУ, 2017. – С. 32–34.

## АНОТАЦІЯ

**Мальцев О. В. Концепції удосконалення природи людини в неорелігійних доктринах ХХ ст. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2018.

У дисертації здійснено філософсько-релігієзнавчий аналіз концепцій удосконалення природи людини у неорелігійних доктринах ХХ ст. на прикладі вчень О. та М. Реріхів, Р. Хаббарда і К. Кастанеди.

Обґрунтовано наукову доцільність застосування альтернативних антропологічних доктрин New Age в процесі аналізу енергійної антропології С. Хоружого, що дозволило порівнювати традиційні і новітні релігійні антропології, використовуючи поняття "антропологічної межі". Авторська методика аналізу антропологічних доктрин New Age ґрунтувалася на комплексному дослідженні їх трикомпонентної структури: установок, концептів та функціональних модулів (власне духовних практик); вона виявилася валідною щодо верифікації компаративного аналізу нерелігійних антропологічних доктрин у широкому соціокультурному контексті, дозволяє експлікувати розуміння досконалості та шляхи її досягнення.

Доведено, що неорелігійні доктрини ХХ ст. активно використовують попередній "містичний доробок людства", долаючи догматичні кордони між релігіями і традиціями; містична традиція пошуку людської досконалості в них органічно продовжується і розвивається, не зазнаючи кардинальних змін.

Проаналізовано основні антропологічні ідеї, спільні для різних шкіл New Age: "сходження" – удосконалення людини за допомогою духовних практик; "синтез" – вибір будь-яких зручних практик, незважаючи на їх належність до різних світоглядних систем; "контакт" – керівництво процесом вдосконалення людини з боку духовних сутностей, що передається через посередників (ченелінг).

Виявлено, що новітні релігійні течії на відміну від релігій одкровення та східних релігійних вчень, вимагають від своїх adeptів не зміни ідентичності, а радикальної трансформації особистості, яка має привести до формування в людині нової духовної сутності, перетворити її на істоту з новими здібностями та можливостями. Концепції удосконалення людини в антропологічних доктринах старих релігійних традицій передбачають духовний рух людини до сакрального атрактора – трансцендентної сутності найвищого порядку. Якщо в них метою життя прагнучої досконалості людини є максимальне наближення

(ототожнення), до сакрального атрактора, а перетин антропологічної межі знаменує досягнення досконалості, то у доктринах New Age для людини, яка самоудосконалюється, антропологічної межі принципово не існує. Відтак межі людського удосконалення немає, а полем самореалізації трансформованої людини стає Всесвіт. Антропологія доктрин New Age є еволюційно-космічною, вписує людину в космологічний контекст альтернативної онтології як потенційно безсмертну енергетичну сутність, що безпосередньо взаємодіє з енергетичними структурами Всесвіту.

За відсутності антропологічної межі New Age пропонує своїм adeptам специфічне уявлення про потойбічне життя – як життя після перетворення людської сутності на досконалішу в сенсі пізнавальних можливостей, оскільки саме пізнання вищої істини є метою розвитку особистості у New Age. Це познання не має абстрактно-раціоналістичних обмежень, а розширюється в процесі трансформації особистості.

Наголошено, що надможливості людини в доктринах New Age пов'язуються з оволодінням енергією Всесвіту, тому втрачають статус "дів" і трактуються з позицій онтології та гносеології конкретної доктрини New Age у псевдонауковому дискурсі. Трансформація особистості адепта можлива лише в доктринально-практичному полі цієї школи і без супроводу вчителя є неможливою. Будь які відхилення від нормативних для даної доктрини "технологій удосконалення" вважаються такими, що унеможливають досягнення мети самоудосконалення.

Аргументовано, що в антропологічних побудовах неорелігійних рухів виявляються риси альтернативної релігійності: еклектичний інтертекстуальний характер джерел – від шаманізму та магії (К. Кастанеди) до космізму (О. та М. Реріхів) та психоаналізу (Р. Хаббарда); синтез містичного досвіду різних релігійних традицій з новітніми концепціями природничих наук та психології; створення технологій трансформації свідомості; апеляція лідерів цих шкіл до власного містичного досвіду та "інформації, отриманої від вищих істот". Зроблено висновок, що антропологія New Age як альтернативна біотехнологічному розвитку людської цивілізації дає надію на можливість не лише техногенного, а й духовного антропоморфозу.

**Ключові слова:** новітні релігійні рухи, новітні релігійні течії, New Age, удосконалення людини, антропологія, досконалість, антропологічна межа, преображення.

## SUMMARY

**Maltsev O. V. Concepts of the perfection of human nature in the neo-religious doctrines of the twentieth century. – Manuscript.**

Thesis for the degree of Candidate of Philosophy on specialty 09.00.11 – Religious Studies. – Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 2018.

A philosophical and religious analysis of the concepts of improving human nature in the neo-religious doctrines of the twentieth century based on the example of the teachings of E. and N. Roerich, R. Hubbard and K. Castaneda was made in the thesis.

The scientific expediency of using the energetic anthropology of S. Horuzhygo in the analysis of alternative anthropological doctrines of New Age, allowing to

compare traditional and newest religious anthropology, using the concept of "anthropological boundary" was grounded in the text of the thesis. The author's methodology for analyzing the anthropological doctrines of New Age provides a comprehensive study of their three-component structure: main points, concepts and functional modules (actual spiritual practices) and is valid for a verifiable comparative analysis of nonreligious anthropological doctrines in a broad socio-cultural context that allows explicating the understanding of perfection and the way to achieve it.

It is proved that the considered non-religious doctrines actively use the previous mystical experience of mankind without paying attention to the dogmatic boundaries between religions and traditions. In the NRT, the mystical tradition of searching for human perfection organically continues and develops without cardinal transformations.

It is revealed that, unlike religions of revelation and Eastern religions, NRT requires from its adepts not to change their identity, but to radically transform their personality, to form a new spiritual essence with new abilities and opportunities. Concepts of human perfection in the anthropological doctrines of the old religious traditions requires person's spiritual movement towards the sacred attractor - the transcendent essence of the highest order. The goal of life of those striving for human perfection is the maximum approximation (identification), to the sacred attractor, and the intersection of the anthropological boundary marks the achievement of perfection. In the doctrine of New Age for the adherent of the anthropological boundary does not exist, therefore there is no limit to human perfection, and the universe becomes the field of self-realization of the transformed person. The anthropology of the examined New Age doctrines is an evolutionary-cosmic one, it inscribes a person into the cosmological context of an alternative ontology as a potentially immortal energy entity directly interacting with the energy structures of the Universe.

The features of alternative religiosity are revealed in the anthropological constructions of the considered non-religious movements: the eclectic intertextual character of sources - from shamanism and magic (K. Castaneda) to Russian cosmism (Roerich) and psychoanalysis (R. Hubbard) – the synthesis of the mystical experience of various religious traditions with the newest doctrines and the concepts of natural sciences and psychology; creation of technologies for the transformation of consciousness, the effectiveness of which depends on their clear implementation; the appeal of the leaders of these schools to their own mystical experience and "information received from higher beings."

It is proven that the superhuman abilities in the New Age doctrines in question are associated with the mastery of the energies of the Universe, therefore they lose the status of "miracle" and are interpreted from the standpoint of ontology and epistemology of the concrete New Age doctrine in pseudoscientific discourse.

It is concluded that in the context of modern anthropological searches the considered doctrines of human perfection can be perceived positively, since they do not violate the principles of bioethics, and the anthropology of the New Age alternative to bio-technological development of civilization gives hope for the possibility of not only anthropogenic but also spiritual anthropomorphosis.

**Key words**: new religious movement, New Age, human perfection, anthropology, perfection, anthropological boundary, transformation.

